

1(476)«16/17»

Права як змест і інструмент мыслення ў рэлігійнай палеміцы канца XVI — сярэдзіны XVII ст. у Беларусі*

Д. А. Смалякоў, магістр філасофскіх навук**

Артыкул даследуе ўкараненне права ў мысленне і сацыяльнае жыццё на беларускіх землях канца XVI — сярэдзіны XVII ст. Разглядаюцца шляхі пранікнення і дамінавання права ў міжрэлігійнай камунікацыі. Інтэрпрэтуецца ўплыў такога пранікнення на сацыяльнае жыццё ўсходняй часткі Рэчы Паспалітай. Асэнсоўваецца паняцце права як асновы палемічнага мыслення сярод прадстаўнікоў разнастайных канфесій поліэтнічнага і полірэлігійнага грамадства.

Ключавыя словы: права; міжканфесійная камунікацыя; палемічная літаратура; праваслаўе; уніяцтва; каталіцтва; пратэстантызм; Брэсцкая унія; міжрэлігійны дыялог.

Law as Content and Instrument of Thinking in Religious Polemics of Belarus between the End of XVI — Middle Part of XVII Century

D. A. Smaliakou, Master of Philosophy

The article deals with rooting of law into the thinking and social life of Belarus between the end of XVI — middle part of XVII century. The research investigates the ways of law infiltration and domination into thinking and social life in Belarus of that period. The article proposes the interpretation and analysis of influence of this kind of infiltration on social life of eastern part of Polish and Lithuanian Commonwealth. The research provides the understanding of law as the basement of social communication between various participants of different religious organizations in poly-ethnic and poly-religious society in Belarus of that period.

Keywords: law; inter-religious communication; polemical literature; Orthodoxy; Uniatism; Catholicism; Protestantism; Brest union; inter-religious dialog.

Канец XVI — сярэдзіна XVII ст. у еўрапейскім рэлігійным мысленні характарызуецца шырокай палемікай каталіцтва і пратэстанцкіх дэнамінацый вакол тэалагічных пытанняў. Гэты працэс, які часта ўпамінаецца як контррэфармацыя, быў заснаваны на набытках схаластычнай філасофіі, актыўна ўжываў рытарычныя прыёмы і ў якасці крыніцы аналізу выкарыстоўваў Святое Пісьмо. У гэты час панавалі пратэстанцка-каталіцкія дэбаты, сутнасць якіх зводзілася да легітымнасці ўлады Папы Рымскага. Мысленне разварочвалася вакол «палітычных, тэалагічных, царкоўных, этычных і рэлігійных аргументаў» [16] за ці супраць папскай улады.

У гэты ж час на беларускіх землях адбываліся падобныя працэсы, але са сваёй спецыфікай. Папершае, замест пратэстанцка-каталіцкай палемікі ў канцы XVI ст. пачалі дамінаваць праваслаўна-каталіцкія дэбаты. Па-другое, з'явілася ўніяцтва, якое аб'яднала ў сабе праваслаўную інтэлектуаль-

ную традыцыю з каталіцкай аргументацыяй. Патрэба, пратэстантызм актыўна спалучаўся з праваслаўным кантэкстам, забяспечваючы аргументацыйную метадалогію для праваслаўных палемістаў.

Улічваючы спецыфічныя рысы рэлігійнай палемікі на Беларусі, варта згадаць дзве падзеі, якія абумовілі адыход ад агульнаеўрапейскай палемічнай традыцыі. Цэнтральнай падзеяй стала пагадненне паміж праваслаўем і каталіцызмам аб аб'яднанні на Берасцейскім сінодзе 1596 г. Другой было прысвячэнне новых праваслаўных іерархаў у 1620 г. Гэтыя дзве падзеі ўплывалі на рэлігійнае мысленне, ссунуўшы акцэнт палемікі з аналізу тэалогіі да аналізу права.

Цікаўнасць думкі да заканадаўчых актаў царкоўных і свецкіх улад пашыраецца ад дэбатаў вакол аб'яднання праваслаўя і каталіцтва на Берасцейскім сінодзе, а затым дасягае свайго апагею падчас прысвячэння новай праваслаўнай іерархіі

* Артыкул паўстаў у выніку навуковага праекта «Уплыў міжканфесійнай камунікацыі на сацыяльнае развіццё ў Рэчы Паспалітай XVII ст.» у рамках грантавай падтрымкі міжнароднага Вышаградскага фонду. № гранта: 51400306.

** Аспірант кафедры філасофіі культуры ФФСН БДУ. Навуковы кіраўнік — кандыдат філасофскіх навук, заг. кафедры філасофіі культуры ФФСН БДУ А. А. Лягчылін.

ў 1620-х. Калі напрыканцы XVI ст. думка развілася вакол пастановаў царкоўных сінодаў і аналізу закона божага, то ў XVII ст. большую істотнасць набылі свецкія законы, пастановы і каралеўскія прывілеі, выдадзеныя рэлігійным арганізацыям і іх сябрам.

Берасцейская унія 1596 г., цэнтральная падзея ў рэлігійным жыцці Беларусі канца XVI ст., якая спарадзіла буйны росквіт палемічных твораў, з'яўлялася перш за ўсё юрыдычным феноменам. У выніку такога вымярэння гэтай падзеі права цвёрда здабыла істотнае значэнне ў рэлігійным мысленні Вялікага Княства Літоўскага. Як факт уніі, так і шматлікія палемічныя пытанні, у тым ліку тэалагічныя, разглядаліся ў плоскасці пастановаў мясцовых і сусветных сінодаў, а таксама заканадаўства свецкіх улад.

Адразу пасля прыняцця Берасцейскай уніі выйшлі ґрунтоўныя працы ў праваслаўных, каталіцкіх і ўніяцкіх аўтараў. Найбольш аўтарытэтным творам праваслаўнай інтэлектуальнай традыцыі пачатку XVII ст. з'яўляўся «Апокрысіс» Хрыстафора Філалета [7], які стаў метадалагічнай асновай і аргументацыйным базісам для большасці наступных праваслаўных палемічных прац. Пад псеўданімам Хрыстафор Філалет хаваўся, па некаторых здагадках, пратэстант Марцін Бранеўскі (каля 1568—1624) [17, с. 32]. Ён атрымаў адукацыю ў Вітэнбергскім і Гайдэльбергскім універсітэтах Германіі, быў пратэстанцкага веравызнання, з'яўляўся прыхільнікам князя К. Астрожскага (1559—1608). Князь К. Астрожскі, асноўная фігура тагачаснага палітычнага жыцця ў Беларусі, адкрыта выступіў супраць аб'яднання праваслаўя і каталіцтва, сабраўшы ў час Берасцейскага сіноду апазіцыйны сход, які запачаткаваў раскол адзінай праваслаўнай супольнасці. Спалучыўшы пратэстанцкае мысленне з праваслаўнай духоўнай традыцыяй, апазіцыйны сход праблематызаваў аб'яднанне цэркваў пад уладай адзінага пастыра, адмовіўшы ў легітымнасці царкоўнай іерархіі праваслаўя, якая пайшла на такі крок.

Х. Філалет пабудаваў твор у пратэстанцкім ключы, як пералік аргументаў (рацый) на карысць разрыву праваслаўя і каталіцтва. Па-першае, гэта шматлікія пратэстацыйныя рэлігійныя і свецкія прадстаўнікоў праваслаўнай супольнасці, якія былі вызначаны ў сувязі з прыняццем Берасцейскай уніі [7, с. 1121—1132]. Па-другое, гэта разгляд свецкага і царкоўнага заканадаўства, якое было парушана падчас аб'яднення Берасцейскай уніі [7, с. 1069—1098]. Па-трэцяе, пералік прывілеяў і правоў, нададзеных праваслаўнай царкве, якія страцілі сваю сілу пасля Берасцейскага сіноду, напрыклад, пастановы караля польскага Стэфана Баторыя [7,

с. 1098—1118]. І па-чацвёртае, гэта разгляд юрыдычнай асновы царкоўнай улады, а менавіта канфлікт паміж адзінаўладдзем каталіцкай царквы і саборнасцю праваслаўнай [7, с. 1337—1550]. Кожны з пералічаных раздзелаў з'яўляўся аналізам у першую чаргу права (законаў, прывілеяў, лістоў).

Пад правам Х. Філалет разумеў сукупнасць пісанага і няпісанага права. «Адно няпісанае, якое звычайна завецца, другое — пісанае, якое таксама на два падзяліць можна. Бо адно ў статутах і канстытуцыях, усім грамадзянам, кадыфікавана; другое ў лістах і прывілеях, якое з таго, не ў зборніках, а асобныя назвы маюць» [7, с. 1070]. Пры гэтым для Х. Філалета большую істотнасць мела менавіта пісанае права. Аўтар адмыслова падкрэсліваў, што, нягледзячы на парушэнне звычайна ўніяцкімі і каталіцкімі апанентамі, тым не менш, тэкст мусіць аналізаваць толькі прывілеі, лісты і законы (пісанае права) як верыфікаваную рэчаіснасць. Дзякуючы пісанаму праву можна відавочна пацвердзіць правы грэцкай царквы і давесці хібы апанентаў. Для гэтага Х. Філалет прыводзіць законы і прывілеі пачынаючы ад Любельскага сейма 1569 г. і канчаючы апошнімі законамі С. Баторыя.

Захары Капустэньскі (др. пал. XVI ст. — 1627), выбітны праваслаўны палеміст, дае больш разгорнутую тыпалогію права, выдзяляючы наступныя яго віды: боскае і апостальскае [2, с. 1071]; права боскае і набытае [2, с. 1072]; права кананічнае [2, с. 1073]; права царскае, княжацкае і каралеўскае [2, с. 1074]; права ўжывання і трымання [2, с. 1076]. Пад правам боскім і апостальскім З. Капустэньскі разумеа права юрысдыкцыі Канстанцінопальскага патрыярхату над Руссю, дадзенае праз апостала Андрэя, які па загадзе боскім быў хрысціцелем Русі. Пад боскім і набытым правам разумеацца права Канстанцінопальскага патрыярхату, які прынёс хрысціянства на Русь. З аднаго боку, бог накіраваў канстанцінопальскіх патрыярхаў на навяртанне Русі, і таму права боскае; з іншага боку, Канстанцінопаль накіраваў патрыярха на Русь, тым самым далучыўшы да сваёй царквы, і праз гэта права набытае. Пад кананічным правам разумеацца пастановы, прынятыя цягам Сусветных сінодаў. Пад правам царскім, княжацкім і каралеўскім разумеацца права нададзенае свецкімі ўладамі Грэцыі, Русі, Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Пад правам ужывання і трымання разумеацца права, нададзенае свецкімі і духоўнымі ўладамі, па прысвячэнні іерархіі і выкананне імі сваіх абавязкаў.

Прыведзеныя тыпалогіі права ўяўлялі сабой не што іншае, як праблематызацыю палемікі і высвятленне інтэлектуальнай прасторы, у якой мусіць адбывацца мысленне. Яны былі пабудаваны

не для тэарэтызацыі права, але для абгрунтавання аргументацыйнай базы дэбатаў.

Такі паварот у кантэксце праваслаўнага мыслення быў абумоўлены дзвюма пазіцыямі. Па-першае, Берасцейскі сінод разглядаўся як юрыдычны акт, а значыць, мусіў аналізавацца ў рэчышчы права. Па-другое, для абгрунтавання неабходнасці аб'яднання хрысціянскіх цэркваў пад уладай Папы Рымскага каталіцкія мысляры выкарыстоўвалі ў якасці аргумента гісторыю царкоўнага права.

Першым палемічным сачыненнем апісанага кшталту з'яўлялася брашура Бенедыкта Гербеста 1586 г. [11]. Бенедыкт Гербест — псеўданім, пад якім хаваўся Бенедыкт Зелянэвіч (1531—1593), каталіцкі святар, педагог-палеміст, рэктар Львоўскай гарадской школы, а таксама Іезуіцкага калегіума ў Яраславе, прафесар Кракаўскай акадэміі [9, с. 191]. Маючы на мэце патлумачыць існаванне каталіцкай царквы для праваслаўных Русі, выкладае прававыя падставы існавання рымскага ўзору хрысціянства. Аўтар даследаваў пастановы сусветных сінодаў, пералічваючы іх у храналагічным парадку. Карыстаючы з Евангелля і з дзеяў Апосталаў, Б. Гербест спрабаваў давесці паходжанне Рымскай царквы ад старшынства святога Пятра, чым намагаўся вярнуць праваслаўных да каталіцкай веры. Такім чынам, ісціннасць існавання рэлігійнай арганізацыі палягала на супадзенні яе генезісу з рэлігійнай юрыспрудэнцыяй і святым пісьмом: «Праўда тых вынікаў нашых, якія грунтуюцца акурат на Евангеллі і на актах Апостальскіх, з боку Пятра св. над усім хрысціянствам першынствуючага; потым з боку таго ж Пятра св., апостала, намеснікаў яго, біскупаў Рымскіх, што атрымала вынік у агульных Сінодах і Кансіліумах» [11, с. 583]. Іншымі словамі, Б. Гербест прапанаваў ажыццяўляць рэлігійную палеміку на аснове рэлігійнага заканадаўства.

Азначаны пераход у рэлігійным мысленні (ад тэалогіі да рэлігійнага права) робіцца актуальным па завяршэнні Берасцейскага сінода. Каталіцтва і ўніяцтва выкарыстоўвалі рэлігійнае права для апалогіі аб'яднання, праваслаўныя — каб аспрэчыць яго легітымнасць. Пётр Скарга (1536—1612) [17, с. 26], сапраўднае імя Пётр Повеньскі, буйны каталіцкі палеміст, скончыў Кракаўскую акадэмію, навучаўся ў Вене і Рыме, з'яўляўся фундатарам Іезуіцкага калегіума ў Полацку, узначальваў Віленскі калегіум, быў першым рэктарам Віленскай акадэміі, стварыў апалогію Берасцейскага сіноду «Берестейскій Собор і оборона его» [5].

П. Скарга з вялікай далікатнасцю выкладае хроніку правядзення сіноду, пералічвае паслоў і ўдзельнікаў, падае прамовы і дасягнутыя пара-

зумыненні паміж канфесіямі. Гэткая падрабязная справаздача павінна запэўніць чытача, што сінод быў праведзены працэсуальна правільна, што не былі парушаны не толькі заканадаўчыя акты, але і сама працэдура аб'яднання. Для тых жа мэт выходзяць такія палемічныя сачыненні, як «Унія греков с костелом Римским 1595 года» [6], а таксама «Гармония Восточной Церкви с костелом Римским 1608 года» [1].

З аднаго боку, для каталіцтва было істотным давесці легітымнасць Берасцейскага сінода, з іншага — аргументаваць нелегітымнасць апазіцыйнага, скліканага князем К. Астрожскім. «Антырызис» [12], палемічны твор уніяцкага мітрапаліта Іпація Поцея (1541—1613), напісаны з нагоды «Апокрысіса» Х. Філалета, апроч абвінавачвання праваслаўнага апанента ў вызнанні пратэстанцкай рэлігіі, даследуе артыкул за артыкулам юрыдычны і гістарычны парадак правядзення Берасцейскага сінода. Уніяцкі аўтар аспрэчвае тэзісы «Апокрысіса», прыводзячы не столькі ідэалогію, колькі высьвятляе юрыдычныя абставіны сінода і гісторыю камунікацыі паміж удзельнікамі аб'яднаўчага і пратэстуючага сходу, канцэнтруючыся на аргументацыі выканання рэлігійнага і свецкага права ўніятамі і парушэння законаў з боку праваслаўных.

Улучэнне права ў рэлігійнае мысленне вымагала ад палемістаў тэарэтызацыі права. Такая тэарэтызацыя ўяўляла сабой абгрунтаванне прасторы рэлігійнай палемікі, а таксама сістэмы прымальных аргументаў.

Леў Крэўза (др. пал. XVI—1639), уніяцкі мыслар і рэлігійны палеміст, шукаючы аснову хрысціянізацыі старажытнай Русі, разбірае пытанне існавання права, у асаблівасці страту правам легітымнасці. Даследуючы супрацьпастаўленне грэцкага і рымскага ўзору хрысціянства на Русі, Л. Крэўза заўважае, што права можа існаваць да той пары, пакуль не пачынае парушаць больш старое права. Тут жа Л. Крэўза тлумачыць, калі звычай можа набываць моц права і калі ён такую моц губляе. «Той звычай мае моц права, калі не супярэчыць выражанаму праву, іначай звычай найдалей з'яўляецца непапраўным». Паўторым: такі звычай павінен быць значна даўнейшага часу і не супярэчыць іншым звычаям [3, с. 239]. Такім чынам усталёўваецца прыярытэт пісанага права над звычайным і старэйшага права над больш новым. Менавіта таму права ёсць актуальным да той пары, пакуль не парушае больш старое права: «Той звычай падлягання [Русі] патрыяршай уладзе добры быў, пакуль не стаў супрацьстаяць права Божага Пятра і наступнікаў яго, ад Хрыста Бога дадзенага, і права царкоўнага» [3, с. 293]. Каталіцтва ўважае, што права мусіць быць несупярэчлівым і іерар-

хічным. Іерархія ўсталёўваецца старажытнасцю прымання і гістарычнай пераемнасцю права, калі новы закон наследуе дух і літару старэйшага.

Моцны зрух палемікі ад рэлігійнага права ў бок свецкага права адбыўся пасля прысвячэння Ерусалімскім патрыярхам Тэафанам III (1570—1644) у 1620 годзе новай праваслаўнай іерархіі. Пасля аб'яднення Берасцейскай уніі праваслаўная іерархія перайшла на бок уніяцтва, амаль трыццаць год праваслаўная супольнасць існавала без мітрапалітаў. Факт з'яднення праваслаўнай іерархіі спарадзіў новую хвалю палемікі і інтэлектуальных высілкаў па асэнсаванню супольнага існавання розных рэлігійных арганізацый у адной дзяржаве.

Крыніцай палемічнай актыўнасці сталі акалічнасці згаданага прысвячэння. З аднаго боку, візіт патрыярха Тэафана быў прызнаны каралём, які прывітаў яго адпаведным лістом на шляху з Масквы. З іншага боку, цягам побыту патрыярха ў Кіеве праваслаўная супольнасць прымусіла яго прысвяціць новых епіскапаў. Пасля вагання патрыярх згадзіўся на заклікі праваслаўнай грамады Кіева: «Тэафан вырашыўся здзейсніць пасвячэнне іх з усёй магчымай асцярожнасцю і таямніцаю, таксама не спытаўся на дазвол у караля» [4]. Пасвяціўшы на мітрапалітаў Ісая Копіньскага, Іова Барэцкага, Мялеція Сматрыцкага адбылося такім чынам: «Вокны царквы былі замкнутыя і завешаныя, сакрамант здзяйсняўся ціха, пры спяванні аднаго толькі патрыяршага спеўцы Гаўрыіла» [4].

Паколькі Тэафан пасвяціў новую праваслаўную іерархію таемна, кандыдаты не былі прэзентаваны каралю, а сам Тэафан быў падданым турэцкага султана, паўсталі абвінавачванні Іерусалімскага патрыярха ў шпіянажы на баку Турцыі. Пры гэтым парушэнне свецкага заканадаўства пры прысвячэнні новай іерархіі было больш сур'ёзным абвінавачваннем, якое пагражала існаванню праваслаўнай іерархіі. Праваслаўная супольнасць вымушана была абараняць акт прысвячэння, і такая абарона магла быць рэалізавана толькі ў галіне права і сродкамі гэтага права.

Канвергенцыя царкоўнага і свецкага права ў святле рэлігійнай палемікі робіцца магчымай на глебе абвяржэння абвінавачвання патрыярха Тэафана ў шпіянажы на карысць ворага з боку дзяржавы і ўніятаў. Адным з найбольш актыўных праваслаўных мысляроў, які палемізаваў на гэты конт, з'яўляўся Мялецій Сматрыцкі (каля 1577—1633), выбітны інтэлектуал і адзін з пасвечаных Тэафанам мітрапалітаў. Менавіта яму прыпісваюць аўтарства палемічных сачыненняў праваслаўнай супольнасці Вільні [17, с. 39], дзе той меў пасадку, а менавіта «Верыфікацыю нявіннасці» [14] і «Абарону верыфікацыі» [15]. Іншы палеміст і пасвечаны

ны Тэафанам мітрапаліт Кіеўскі Іоў Бярэцкі (1560—1631), першы рэктар Кіева-брацкай школы, выдае «Юстыфікацыю нявіннасці» [8], дзе выкладае падобныя аргументы на баку легальнасці прысвячэння праваслаўнай іерархіі.

М. Сматрыцкі і І. Барэцкі ў сваіх апраўдальных працах падкрэсліваюць, што, па-першае, праваслаўная супольнасць пры прысвячэнні новай царкоўнай іерархіі не парушыла аніводнага заканадаўчага акта Рэчы Паспалітай. Па-другое, патрыярх Тэафан меў легальнае права знаходзіцца на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, пра што сведчыць адмысловы ліст, выдадзены каралём. Па-трэцяе, праваслаўныя як падаўляючая большасць народа рускага, дзякуючы сваім старажытным правам і прывілеям, маюць права на сваю ўласную рэлігійную іерархію. Калі падсумаваць пералічаныя аргументы, то факт прысвячэння інтэрпрэтаваўся праваслаўнымі інтэлектуаламі як акт выканання заканадаўства Рэчы Паспалітай Тэафанам і новымі мітрапалітамі.

У якасці адказу на пералічаныя працы выходзіць палемічны трактат «Савіта віна» [13] Іосіфа Руцкага (1574—1637). Выдадзены ўніяцкай супольнасцю Вільні, твор аспрэчвае аргументы М. Сматрыцкага і І. Барэцкага, абапіраючыся, перадусім, на свецкае заканадаўства. «Савіта віна» выкладае супрацьлеглую візію праваслаўнай аргументацыі. Менавіта адсутнасць прэзентацыі каралю кандыдатаў на пасаду епіскапаў з'яўляецца парушэннем свецкага заканадаўства. Ніякія правы і прывілеі не могуць апраўдаць таемнасці і адсутнасць дазволу свецкіх улад. Стварэнне новай рэлігійнай арганізацыі без дазволу караля з'яўлялася парушэннем свецкага заканадаўства, бо менавіта гэта заканадаўства з'яўляецца істотным, калі рэлігійнага іерарха варажай краіны абвінавачваюць у шпіянажы.

Пытанне прэзентацыі кандыдатаў новай рэлігійнай іерархіі з'яўлялася, у першую чаргу, пытаннем адасаблення кампетэнцыі рэлігійных і свецкіх улад пры стварэнні новай рэлігійнай арганізацыі. Палеміка вакол прэзентацыі кандыдатаў каралю з'яўлялася палемікай вакол прыярытэту свецкіх і духоўных улад у рэлігійным жыцці.

З пункту гледжання праваслаўя, акт пасвячэння новых мітрапалітаў з'яўляўся шараговай унутранай справай рэлігійнай арганізацыі. Больш за тое, на думку праваслаўных мысляроў, рэлігійная арганізацыя павінна быць як мага больш самастойнай у сваёй дзейнасці, каб больш дасканалы выконваць свае абавязкі. М. Сматрыцкі ў «Абароне верыфікацыі» падкрэслівае: «Калі які епіскап свой сан атрымаў без свецкай пратэкцыі, то тытула свайго не пазбавіцца і з царквы выгнаны не будзе» [15, с. 347].

У гэты перыяд адбыўся своеасаблівы пераход ад рэлігійнай проблематыкі да грамадзянскага права. Частка грамадства, якая карысталася прывілеямі, разумелася не ў якасці намінальных сяброў пэўнай арганізацыі, але як народ, у прыватнасці, народ рускі. З гэтага вынікала, што скасаванне новай праваслаўнай іерархіі з’яўлялася не актам абмежавання праў рэлігійнай арганізацыі, але актам абмежавання права цэлага народа. М. Сматрыцкі піша: «Тое, што абодвум духоўным і свецкім народу нашага абодвух станаў, духоўнага і свецкага нададзена, да абмеркаванай намі тэмы аднесенае права ўжываўшы, да знішчэння той царквы святой, святой усходняй, а затым і нашай рускай» [14, с. 351].

З таго часу менавіта ў праве і каралеўскіх прывілеях, а не ў рэлігійным заканадаўстве, пачалі бачыць сваю абарону праваслаўныя. У тлумачальным лісце да караля І. Бярэцкі піша: «Вядома тое, што і святой памяці Кароль яго міласць Зыгмунт Аўгуст і Ваша каралеўская міласць, пан наш мілы, не новае якое, якога не было права народу нашаму рускаму надаваць, але даўняе наша права і звычай старажытныя, якія ён да кароны Польскай далучыўшы, выконваць і служыць якому абяцаў» [9, с. 524]. Такія палемічныя творы, як «Сінопсіс» [18] і «Супліментум сінопсіс» [19], з’яўляюцца яскравым прыкладам падобнага пераходу.

У першым тэксце пералічваюцца правы і прывілеі, якія былі нададзены народу рускаму каралямі Рэчы Паспалітай і князямі Вялікага Княства Літоўскага. Факт пераліку заканадаўчых актаў акцэптуе неабходнасць з боку свецкіх улад іх абароны. Пералік адбываецца ў храналагічным парадку ад 325 года нашай эры, легітымацыі Ёсходняй грэцкай царквы, і канчаецца 1632 годам, ахопліваючы часы ад першых князёў старажытнай Русі да пастаноў актуальнага караля. Другі тэкст на аснове свецкага права разбірае гістарычны перыяд паміж аб’яўленнем Любальскай уніі і 1632 годам, пасля смерці караля Рэчы Паспалітай Зігмунда III. Твор пералічвае правы, прывілеі і вольнасці, якія былі нададзены народу рускаму, які знаходзіўся пад духоўным кіраўніцтвам Канстанцінопальскага патрыярха.

Дзякуючы павелічэнню аксіялагічнай значнасці права, яскрава вымалёўваецца паняцце палітычнай свабоды, як яе разумелі праваслаўныя. Для іх палітычная свабода з’яўлялася абавязкамі, якія былі прыняты не з прымусу, а па добрай волі. Прымус разумеўся імі як таталітарная небяспека, якая не выпякае з законаў, але з’яўляецца іх парушэннем. У «Юстыфікацыі нявіннасці» І. Барэцкі піша: «а з прымусу прасцей пасці слабаму; паколькі народ наш рускі, пад паслушэнствам патрыяршым быўшы, без духоўных сваіх уласных ні якім чынам абысціся не мог» [8, с. 530].

Свядома прынятыя законы з’яўляюцца натуральнай праявай свабоды. На гэтым палягае адрозненне паміж свядомымі грамадзянамі і рабамі. Грамадзяне свабодна прымаюць законы і іх прытрымліваюцца. І. Барэцкі сцвярджае: «Што для нас ёсць вольнасць, калі не ўлада, свабодна прынятая? То ёсць жыць не ў прысмыканні запатрабаваным, але паводле праў, дабравольна прынятых» [8, с. 514]. Пры гэтым такая свабода ёсць «нам удзячнейшая за багацце, мілейшая за здароўе, важнейшая за жыццё» [8, с. 514].

Цягам разгортвання палемічнай думкі выпявае цэласны светапогляд, заснаваны на канвергенцыі рэлігійнага і свецкага права. Калі ў рэлігійным праве мыслары знаходзілі асновы і легітымацыі сваіх канфесій, то ў свецкім праве яны шукалі формы існавання рэлігійных арганізацый у канкрэтным часе і прасторы. Паступова права са спецыфічнага аргумента [10] ў рэлігійным мысленні Вялікага Княства Літоўскага ператвараецца ў спецыфіку мясцовага мыслення. Права пачынае выкарыстоўвацца як легітымная прастора мысліўнай дзейнасці, як кропка палемічнай актыўнасці, якая ўпарадкоўвае і дастасоўвае размаітую аргументацыю разнастайных канфесій.

Дзякуючы шырокаму пранікненню канцэпту права ў рэлігійнае мысленне, каштоўнасць права пашырылася не толькі ў прасторы мыслення, але наўпрост пранікла ў аксіялагічныя ўяўленні насельніцтва. Права набыло ўніверсальную каштоўнасць, што прадугледжвае аксіялагічную істотнасць у тагачасным светапоглядзе на ўзроўні цывілізацыйнай дамінанты. Сыход з прававога поля разглядаўся як заганны крок, які негатыўна інтэрпрэтаваўся грамадствам і дзяржавай.

У якасці пацверджання пералічаным вынікам можа быць разгледжаны выпадак з Полацкім уніяцкім арцыбіскупам Іасафатам Кунцэвічам (1580—1623), які быў забіты праваслаўнымі Віцебска 12 лістапада 1623 года, а інтэлектуальная палеміка змянілася прамым дзеяннем.

У выніку забойства праваслаўнымі мяшчанамі ўніяцкага арцыбіскупа Віцебск страціў шматлікія прывілеі, а завадатары злачынства былі прысуджаны да смяротнай кары. Леў Сапега, таленавіты дзеяч Рэчы Паспалітай, аўтар статутаў Вялікага Княства Літоўскага, які да гэтага моманту падтрымліваў праваслаўную супольнасць, асабіста выступіў у ролі судзі да злачынцаў, што здзейснілі забойства. Польскі даследчык праваслаўнай царквы Рэчы Паспалітай Казімеж Хадзініцкі на пачатку XX стагоддзя піша: «Найгорш адбілася забойства Іасафата на праваслаўі. Мучаніцкая смерць і далейшая кананізацыя (1643) адметнага абаронцы ўніі паўплывала на буйныя яе росквіт... Культ

св. Иасафата хутка распаўсюдзіўся. Ад таго часу ўнія на Белай Русі стала паноўнай канфесіяй. Аж да разбору Рэчы Паспалітай Віцебск не меў аніводнай неўніяцкай святыні» [9, с. 444].

Такім чынам, рэлігійная палеміка ў Беларусі канца XVI — сярэдзіны XVII стагоддзяў з’яўлялася інтэлектуальным асэнсаваннем свецкага і рэлігійнага права і ў большай ступені рэалізоўвалася метадамі і сродкамі гэтага права. Права з палемічнага аргумента ператварылася ў аснову палемічнага мыслення, рэалізаванага ў форме міжканфесійнага дыялога. Пераход ад тэалагічных спораў да аналізу заканадаўчых актаў таксама сведчыць пра шэраг зменаў, якія адбыліся ў той перыяд.

Па-першае, адбылося павелічэнне ўплыву свецкага заканадаўства на жыццё рэлігійных арганізацый.

Па-другое, права ператварылася ва ўніверсальны інструмент, з дапамогай якога рэлігійныя арганізацыі знаходзілі абарону сваім інтарэсам і шукалі аргументы супраць сваіх апанентаў. Менавіта права, а не каралеўская воля ці гвалт, з’яўляліся рэlevantнымі інструментамі ўплыву і прасторай камунікацыі паміж рэлігійнымі арганізацыямі.

Па-трэцяе, права ператвараецца ў інструмент і змест рэлігійнага мыслення.

Па-чацвёртае, праз паняцце права пачало разумецца паняцце свабоды. Свабода інтэрпрэтавалася як свядома прынятыя абавязкі, кадыфікаваныя ў праве.

Спіс цытаваных крыніц

1. Гармьонія (Гармония Восточной Церкви с костелом Римским 1608 года) // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 7. — 1882. — С. 169—222.
2. Капустенский, З. Палінодія / З. Капустэньскі // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 4. — 1878. — С. 313—1200.
3. Кревза, Л. Оборона унии. Сочинение Виленского архимандрита Льва Кревзы 1617 г. / Л. Кревза // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 4. — 1878. — С. 157—312.
4. Макарий (Булгаков), митр. История Русской Церкви [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.sedmitza.ru/lib/text/436137. — Дата доступа 04.02.2015.
5. Скарга, П. Берестейский собор и оборона его / П. Скарга // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 19. — 1903. — С. 183—328.
6. Унія Грековъ с костеломъ Римскимъ 1595 года // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 7. — 1882. — С. 111—168.

7. Филалет, Х. Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета. Въ двухъ текстахъ Польскомъ и Западно-Русскомъ 1597—1599 года / Х. Филалет // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 7. — 1882. — С. 1003—1820.

8. Borecki, I. Justificacia newinności / I. Borecki // Архив Юго-Западной России: в 34 т. — Киев, 1887. — Ч. 1, т. 7. — С. 511—534.

9. Chodyncki, K. Kosciol prawoslawny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370—1632 / K. Chodyncki. — Repr. Wyd. R. — Biaty-stock, 2005. — 610 s.

10. Chynczewska-Hennel, T. «Do praw i przywilejów dawnych», prawo jako argument w polemice prawoslawnych w poerwszej połowie XVII w. / T. Chynczewska-Hennel // Między Wschodem Zachodem Rzeczpospolita XVI—XVIII w. — Warszawa, 1993. — S. 53—60.

11. Herbest, B. Wiary Kościoła Rzymskiego Wywody y Greckiego niewolstwa historia (Брошюра Бенедикта Гербеста 1586 года) / B. Herbest // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 7. — 1882. — С. 581—600.

12. Антиризис, или Апология против Христофора Филалета в двух томах // Русская Историческая Библиотека: в 39 т. — СПб., 1872—1927. — Т. 19. — 1903. — С. 477—1122.

13. Rutski, J. Sowita wina, to iest odpis na script, Maiestat Krola Iego Mości, honor y reputatią ludzi zacnych, duchownych y świeckich obrażający, nazwany, «Verificatia Niewinnici», wydany od Zgromadzenia nowej cerkwie, nazwanej S. Ducha, przez oycę monastyrza Wileńskiego S. Troycy, zakonnu sz. Basilego / J. Rutski // Архив Юго-Западной России: в 34 т. — Киев, 1859. — 1911. Ч. 1, т. 7. — 1887. — С. 443—510.

14. Smotrycki, M. Verificatia niewinności: Y omylnych po wazytkiej Litwie y Białej Rusi rozsianych, żywot y uczciwe snego Narodu Ruskiego o upad przyptawic zrzadzonych nowin, pod miłościwą Pańską y Oycowską nawyższy y pierwszej po Panu Bodu narodu tego zacnego zwierzchności, y brzegu wszelkiej sprawiedliwości obronę, poddane chrześcianskie uprzątnienie / M. Smotrycki // Архив Юго-Западной России: в 2 ч. — Киев, 1859 — 1911. — Ч. 1, т. 7. — 1887. — С. 279—344.

15. Smotrycki, M. Obrona Verificaciey, od obrazy Maiestatu Krola Iego Miłości czystey: honor y reputację ludzi zacnych Duchownych y Swietskich zachowuiącey, przez script «Sowita wina» nazwany / M. Smotrycki // Архив Юго-Западной России: в 34 т. — Киев, 1887. — Ч. 1, т. 7. — С. 345—442.

16. Smith, H. Protestant Polemic against Roman Catholicism / H. Smith // The american Journal of Theology. — 1915. — Vol. 19, No 2. — P. 206—216.

17. Stradomski, J. Spory o «wiarę grecką» w dawniej Rzeczypospolitej / J. Stradomski. — Kraków, 2003. — 341 s.

18. Synopsis // Архив Юго-Западной России: в 34 т. — Киев, 1859—1911. — Ч. 1, т. 7. — 1887. — С. 533—576.

19. Suplimentum Synopsis // Архив Юго-Западной России: в 34 т. — Киев, 1859—1911. — Ч. 1, т. 7. — 1887. — С. 577—649.

Дата поступления в редакцию: 07.02.2015 г.